

מעמד הנשים ולימוד תורה בחברה האורתודוקסית

חנה קהת

מבוא

לימוד תורה לשמה, שלא לשם רכישת מקצוע או תואר אקדמי, הוא ערך עליון בחברה היהודית האורתודוקסית. הלימוד אף הפך לסמן מובהק להתקדמות האישה הדתית כיום. התפתחותן של נשים בתחום זה חותרת מתחת למבנה ההיררכי הפטרנליסטי-שמרני ומאפשרת כר נרחב של צמיחה רוחנית גם לנשים, כבנות אדם, ולא רק כמשמשות את בעליהן, תלמידי החכמים. מכאן, שחקר יחסן של נשים אורתודוקסיות ללימוד תורה, יכול לשקף את ההתפתחות הפמיניסטית, גם בלא הגדרתה בשם זה.

לדעתי, כדאי לבחון את התמורות בתודעתן העצמית של נשים אורתודוקסיות באופן פונקציונלי להתמודדות הכוללת של חברה זו עם אתגרי המודרנה, המהפכה הליברלית וההומניסטית, כיוון שהאופן שבו מעמדה של האישה בחברה הדתית מתפתח הוא תוצאה ישירה של סגנון ההתמודדות של מגזריה השונים של חברה זו עם ההתפתחות התרבותית וההיסטורית ועם רוח הזמן העובר על העולם.

אסקור אפוא מגמות מרכזיות של התמודדות החברה הדתית עם התפתחויות אלו, והן יעמדו לנגד עינינו שעה שנידרש להבנת התמורות העוברות על הנשים הדתיות.

החברה הדתית והמודרנה - התנגשויות ערכיות ודרכי התמודדות

לחברה בעלת אידאולוגיה שמרנית יש אפשרות להתמודד עם התפתחויות היסטוריות ותרבותיות בשני אופנים עיקריים: הסתגרות ככל האפשר או פתיחות והתמודדות עם האתגרים המתעוררים.

א. הסתגרות: ההסתגרות היא מיסודה של התנועה האורתודוקסית כתגובה לתנועה הרפורמית. עיקריה היו ביצור עמדות וקידוש השמרנות. ססמתו של החת"ם סופר, נושא דגלה של השמרנות, היתה "חדש אסור מן התורה". אמירה זו באה לחזק ביתר שאת את הגישה ההודפת כל "חידוש" ושינוי. אולם, כיוון שהעולם אכן מתפתח ומשתנה, במיוחד מאז הרנסנס, הרי שמשמעותה של דרך זו היא התנכרות להיסטוריה ולמהלכיה. על פי תפיסה זו, היהדות הולכת ונמשכת אלפי שנים, מה שהיה הוא שיהיה, ואין להתייחס ברצינות או בכבוד לתופעות היסטוריות מתחדשות.¹ כך הוא היחס למהפכות אידאולוגיות, להשכלה בכלל, לתנועה הציונית ולערכים מתחדשים.

יש שלוש דרכים חינוכיות, שאפשר לראות בהן שלוש דרגות של התמודדות עם איומיה של התרבות החיצונית וערכיה המתחדשים:

1. **תמימות:** צמצום מקורות מידע ומניעת התוודעות לידע העלול לערער את הנחות היסוד. דרך זו מושגת על ידי שלילת המפגש עם חברה חיצונית (שלילת אמצעי תקשורת, הגבלת מסגרות לימוד, ביקורת ושליטה מרבית על כל מלמד ועל כל מה שנאמר במסגרות אלה) ומניעת חיכוך עם החילוניות (איסור על הליכה לצבא, מניעת אינטראקציה עם חברה אחרת בכל דרך אפשרית. מניעת השכלה ובמיוחד זו העוסקת בתחומי הרוח והחברה וכיו"ב).
2. **דוגמטיות:** ריבוי של הנחות יסוד ואמונות מוחלטות, יצירת שפה קבוצתית סגורה בלתי מתקשרת; העמדתו של סולם ערכים מוצק הכולל מערכת גדולה של איסורים או מצוות, שהם בגדר טאבו, מקודשים ומוחלטים. המושג היהודי שמלווה תהליך זה הוא "ייהרג ואל יעבור", כלל אשר נועד למנוע מהאדם לעבור על שלושת האיסורים החמורים ביותר ביהדות. הכללה של ערכים נוספים באיסורים אלה יוצרת תשתית מקודשת, המצמצמת את השיח החופשי והביקורתי למינימום מפאת קדושת הערכים הרבים והשונים.
3. **צייתנות:** "דעת תורה וסמכות חכמים" יוצרות שליטה בתודעה האישית (SOCIAL CONTROL) והרחבת ההטרונומיות כדרך לשליטה חברתית. אין מקום להבעה או לתשוקה אישיות; דרך החיים והשקפת העולם מותוות על ידי המנהיגות.

ב. פתיחות: לעומת גישת ההסתגרות קיימת גישה הפוכה המאופיינת בפתיחות לעולם התרבותי סביב. גישה זו מתאפיינת בהשכלה וזרימה של ידע, של ערכים ושל תרבות מן העולם החיצוני אל תוך העולם הדתי, האישי והחברתי.

כיצד מתמודדת גישה זו עם התנגשויות בין שני העולמות?

גם כאן אפשר לגלות שלוש דרכים מרכזיות. חשוב לציין כי קשה לבודד הוגים הנוקטים אחת מן הגישות באופן טהור, כיוון שבדרך כלל הם משלבים גישות שונות. אף על פי כן, ניסיתי להצביע על הוגים ועל זרמים ספציפיים, המייצגים במקרים המוזכרים את הגישות השונות:

**צמיחתו של הקול
האותנטי, חזק יותר
אצל נשים אשר אינן
גדלות באופן טבעי
לתוך עולם ההלכה
הפורמליסטי, ומשום
כך המתח בין הרצון
האישי למסגרת
החיצונית ההלכתית
גובר בקרב ציבור
הבנות והנשים
האורתודוקסיות**

1. **אפולוגטיות:** הגנה על היהדות מתוך עמדה אמונית קיומית והצדקתה כנצחית ונעלה מכל הערכים המתנגשים. אם קמים אנשים הטוענים נגדה ונגד המסורת, הרי שבדרך זו נעשה ניסיון לסתור את הטענות ולהצדיק את היהדות גם לפי ערכים אלו. דוגמה לכך אפשר לראות בדברי ר' יהודה הלוי בהקדמה לספר הכוזרי, שבה הוא מציג את ספרו כ"ספר תשובות לטענות נגד הדת המושפלת והבאת ראיות להגנה עליה". גישה זו נוקטת אי-ביקורת עצמית ואי-ביקורת על הדת ומקורותיה, מתוך אמונה קיומית הדומה ביסודה לאמונה התמימה בדוגמות היהודיות, ובדרך כלל גם בהסתכלות

על היהדות ומסורתה כא-היסטורית ובלתי משתנה באופן מהותי. לעומת ההכחשה של ערכים נוספים, סותרים, המאפיינת את דרך ה"תמימות", האפולוגטיקה מכירה בהם, אך מנסה להוכיח כי אין הם מתנגשים או סותרים שום פרט מהערכים היהודיים.

2. **פתיחות מעשית ומחשבתית:** קליטת ידע וערכים מהעולם החיצוני, תוך ניסיון ליישב את הסתירות, בלא ביקורת עצמית דתית, ויצירת אינטגרציות בין הדת לערכים השונים. פתיחות כזו היא נחלת רובו של הציבור הדתי-מודרני. דוגמה לכך היא שיטתו של הרב שמשון רפאל הירש "תורה עם דרך ארץ", שהמשיכה להתפתח בזרם האורתודוקסי המודרני בארץ ובעולם, דרכו של הרב סולובייצ'יק בישיבה-אוניברסיטה, דרכן של ישיבות ההסדר ומכללות

אקדמיות המשלבות תורה, ציונות וצבא עם השכלה ותרבות כללית. דרך זו מאופיינת בדינמיקה מתמדת של תהליכים המלווים את ההתמודדות עם המורכבות הזו. שאלות של איזון וקהרנטיות פנימית מלוות אותה לאורך כל הדרך.

3. **פתיחות וביקורת עצמית:** רפלקטיביות עצמית ודתית, נכונות לבדוק מסורות ולהעריך מחדש מול אתגרי העתים. שני פנים לגישה זו: האחד - בחינה מחודשת של מצוות וערכים בלא אימפליקציות מעשיות, כגון גישתו של הרמב"ם, בעיקר ביחס לטעמי מצוות פולחניות כמו הקרבנות.² האחר - מתבטא בנכונות לשנות מסורות קיימות, ודוגמה מצוינת לכך היא מהפכת הציונות הדתית - "המרד הקדוש".³ לעתים גישה זו אינה נובעת ישירות מערכים חיצוניים, אלא מערכים אינהרנטיים, כגון ביקורתו של הגר"א על מנהגים שונים וסינונם. דומה כי גישה זו יוצרת דיאלוג אמתי עם המתחדש. במיוחד הפליג בה הרב קוק בביקורתו על עניינים שונים במסורת היהודית שבאה לידי ביטוי בדרישתו "הישן יתחדש והחדש יתקדש",⁴ שנבעה מהכרה בערכו של החדש מתוך הפנמה של הערכים האוניברסליים, כגון הרציונליזם, הלאומיות, החירות, חופש הדעות וכיו"ב.

בימינו ישנם ערכים מספר משמעותיים מאוד, המאתגרים את החשיבה ואת החינוך הדתיים. למרכזה של התמודדות זו נקלעת שאלת שוויון האישה כאדם בחברה זו.

התפתחות התודעה הפמיניסטית - דילמות ומאבק בין ערכים

אפשר למנות כמה ערכים מודרניים, הנראים סותרים את החינוך הדתי, שהאישה הדתית נחשפת אליהם ובמידה כזו או אחרת אף מפנימה אותם, ואלה הם:

1. **חירות אישית ובחירה** מול מערכת כפייתית.
2. **אותנטיות אישית** מול מערכת נורמטיבית (תפילה ממוסדת).
3. **אוטונומיות** (שלטון עצמי) מול הטרונומיות (שליטה וסמכות חיצוניים).
4. **פשטות וטבעיות** מול פורמליסטיות והחצנה (מראה חיצוני).
5. **שוויון דמוקרטי** מול היררכיה, סגוליות ותחושת עליונות ערכית.
6. **זכויות פרט** מול הלכה הנראית לעתים כפוגעת בהן.

ניכר כי הפער בין ערכים מודרניים אלה ובין ערכי החברה הדתית עלול להטריד ברמה האקזיסטנציאליסטית ממש. שאלת **החירות האישית** והאוטונומיה העצמית מחמירה בחברה פטרנליסטית, שבה האב או הבעל הם המתווכים בינה לבין עולם התרבות והרוח, והיא אמורה לציית ברוח דברי המדרש "אין אישה כשרה, אלא העושה את רצון בעלה"⁵. גם צמיחתו של **הקול האוטנטי**, חזק יותר אצל נשים אשר אינן גדלות באופן טבעי לתוך עולם ההלכה הפורמליסטי, ומשום כך המתח בין הרצון האישי למסגרת החיצונית ההלכתית גובר בקרב ציבור הבנות והנשים האורתודוקסיות. מובן כי ערכי **השוויון, החופש האישי וזכויות הפרט** מתנגשים בערכי החינוך הדתי באופן קיצוני עוד יותר, שכן מדובר בנשים בתוך חברה שמרנית, פטרנליסטית.

תמר אלאור, בספרה **בפסח הבא**,⁶ סקרה את התפתחותה של התודעה בתמורות הפמיניסטיות העוברות על נשים שלומדות תורה בימינו. נשים אלה, אשר בחרו ללמוד תורה במדרשה ליהדות שבאוניברסיטת בר-אילן, העדיפו להשקיע בלימודי הקודש יותר שעות מן הנדרש מהן מבחינה אקדמית וזאת מתוך שאיפות לצמיחה רוחנית, או כפי שהתבטאה אחת המרואיינות "להבין מה אני עושה... להזדהות... כי אני צריכה את זה, כי זה חשוב לי, כי אני רוצה את זה, כי זה מקדם אותי" (מדברי אפרת, שם, עמ' 93, 98).

**בקרב בנות רבות
קיימת דחייה נחרצת
של הגישה
האפולוגטית ודרישה
להתמודדות
ביקורתית כנה עם
כאבן בגלל העדפת
המין הגברי,
המבוטאת בין
השאר, בברכת
"שלא עשני אישה"**

בשיחתן של תלמידות המדרשה עם תמר אלאור, אפשר למצוא ייצוג רב לכל הדילמות האידאולוגיות, אשר מנתי לעיל. נראה שנכון יותר להגדיר את ההתלבטויות שלהן כהתרסה כלפי המערכת הדתית, שאליה הן שייכות. הבנות מציינות את תחושתן שהן **חופשיות לבחור** את זהותן העצמית והן דוחות זהויות סטריאוטיפיות קדומות. כך, למשל, לדבריה של

המרצה, הרבנית, כי נשים משועבדות לעבודתן האימהית ולכן יותר קל להן לעשותה ("את בעבודה חושבת כל הזמן על הילדים - הוא לא"), הגיבה אחת התלמידות: "אז למי קשה לי או לו? וחוף מזה אני אגיד לך, אני באה לכאן, אני לא חושבת על כלום, לא על הילדים שהשארתי בבית, לא על העבודות שהשארתי שם, כלום. אני באה לפה ללמוד ליהנות. ילדים זה בבית לא כאן ולא בעבודה" (עמ' 192 - 193). או אמירה דומה: "אולי צריך לשנות את ההלכה ולהגיד שמי שמטפל בילדים פטור ממצוות עשה

שהזמן גרמן ולא דווקא נשים... יש נשים שלא רוצות אולי ילדים, או רוצות לעשות דברים אחרים... וזה העסק שלהן להסתדר עם כל המצוות ועם הילדים שלהן... (עמ' 196 - 197).

את התגשמותה של **החירות האישית** הן רואות באותן בנות אשר בחרו ללכת למדרשות ולהתמסר לפחות שנה אחת ללימודי תורה לשמה: "אני למשל, רציתי ללכת ל'מדרשת ברוריה'... אבל ההורים שלי התנגדו, ובכאב גדול, ממש בכאב ויתרתי. אנשים אמרו שזה שיגעון חולף, שזה יעבור, מי צריך את זה, בחורה צריכה להתחתן וללדת ילדים, ולא לשבת שם שנה לבדה וללמוד. אבל בנות שהכרתי והלכנו... ממש התלהבו... הטובות מגיעות לשם, מי שהיתה שם נערצת על ידי האחרות..." (עמ' 94). ביחס למחווה שנעשתה בזמן המקדש, שנתנו לנשים לסמוך על קרבנן ונאמר על כך שזה "כדי לעשות נחת רוח לנשים" מגיבה סטודנטית אחת: "אבל מה זה העניין הזה עם הקרבן, עושים לי נחת רוח? זאת הרי השפה שלי, זאת עבודת השמים שלי, זה הדיבור שלי עם הקב"ה..." (עמ' 298).

גם הרצון **באותנטיות** ("לא כל הנשים הן מקשה אחת", עמ' 190) בא לידי ביטוי במחקרה של אלאור, כדברי אחת המרואיינות: "הם (המחנכים, ח"ק) מכוונים אותך לכיוון מסוים, והיום אני עצמי עושה עבודה סמינריונית על אינדוקטרינציה דתית באולפנות... המחנכת שלי ייצגה את הקו הצייתי הזה באופן מדהים, שלוש שנים מי עד י"ב. זה היה ממש מצמרר - במין אחידות כזו..." (עמ' 92).

האחידות והאינדוקטרינציה משרתים גם את **ההטרונומיות** המאפיינת את החברה האורתודוקסית, ונגדה מתמרדות היום הנשים הלומדות: "הרב אמר, הרב אמר, זה היינו הך מי הרב, לא חשוב. כל אחת יודעת שיהיו לה שני פוסקי הלכה בחיים, בעלה והרב. הוא, בעלה, יהיה בן תורה, בוגר ישיבה ויהיה לו עולם רוחני גדוש ומלא והוא יוכל להגיד לה מה לעשות ויהיה כמובן הרב - או הרב שלה או הרב שלו. אבל לא מחנכים בת, לא רואים ערך לחנך בת לחשיבה, זאת אומרת לדעת לפתוח ספר, להחליט בעצמה מתוך אמונה שגם היא מסוגלת לפסוק הלכה" (שם). דברים אלה משקפים תודעה **אוטונומית** מלאה המסרבת לקבל את הסמכות החיצונית המובנת מאליה בחברה האורתודוקסית.

הנחקרות של אלאור גם חושפות את הפער בין אמירות **טבעיות**, **גלויות לב** לבין אמירות "ידועות" ומחויבות לנורמות הקיימות. המרצה מדברת על ה"חילוניים" שהגירושיין אצלם גבוהים, והתלמידה אומרת: "ומה עם זוגות לא מאושרים אצלנו?" (שם). המרצה מדברת על ההרמוניה הנפלאה באופייה של האישה, על ייעודה כאם ועל עליונותה הרוחנית הטבעית והתלמידה מקשה: "אז למה הגברים לא רוצים להיות

במקום הנשים... להפך... בברכת 'שלא עשני אישה', אפילו מודים שלא נעשו נשים, מבוססים מזה" (שם). ותלמידה אחרת מתריסה: "גם הגבר נברא באופן טבעי לאהוב את ילדיו ואת אשתו. הטבעיות הזו מכוונת לנשים ולאנשים באותה מידה" (עמ' 203). במשוב לשיעור של מרצה זו כתבה אחת התלמידות: "את השטויות האלו כבר שמענו באולפנא, באנו לכאן לשמוע משהו אחר" (עמ' 192 - 193, 204). כלומר, ישנה דחייה נחרצת של הגישה האפולוגטית ודרישה להתמודדות ביקורתית כנה עם כאבן בגלל העדפת המין הגברי, המבוטאת בין השאר, בברכת "שלא עשני אישה".

מחקר זה חושף גם תסכול רב על חוסר שוויון דתי: "מרחיקים אותנו מחיי הציבור.

בית הכנסת זה חבורה של גברים, ואנחנו מתרחקות מהדת. בבית הכנסת אומרים אחרי התפילה 'יש קידוש לציבור - כולל נשים'. מה זה - יש ציבור ויש נשים?... זה נסמך על הדחייה של נשים ממצוות עשה שהזמן גרמן, זה הבסיס הדתי שמאפשר את ההרחקה החברתית של הנשים" (עמ' 298). או במקום אחר: "אם יש אישה, וייתכן שיש היום נשים כאלה, שחשוב שתשב כל היום ותלמד, אז שתעשה את זה. אחת שרוצה ויכולה להיות רבנית... אז למה לא?" (עמ' 95). אפשר למצוא בספר דוגמאות רבות לתסכול זה.

גם הערך של זכויות הפרט מערער את אמונתן התמימה של בנות אלה. תמר אלזור טוענת כי מקור ההשראה למודעות לזכויות אזרח מלאות לכל פרט בחברה הוא חוץ-דתי (עמ' 207). אחד הביטויים לכך בספר הוא בויכוח עם המרצה על זכויותיהן של נשים לא נשואות או שאין להן ילדים: "ואישה ללא ילדים, ללא בעל, אין לה מהות?... ומה עם רווקה אין לה מהות?" (שם). דברים אלה נאמרו כתגובה לדברי

המרצה, המגדירה אותן כ"מצב חולה ולא נורמלי... שלא הגשימה עוד את עצמה" (עמ' 191), טענה הנסמכת על הנורמה הדתית-יהודית, שייעודה והגשמתה של האישה היהודייה הם רק דרך הבעל והילדים. ביתר שאת ביטאה את הדילמה הזו תלמידה אחרת: "מה זאת אומרת, בשלב שבו היא נמצאת, היא בן אדם לא? אם היא לא תלד אז היא כלום?" (שם).

נשים רבות הפנימו את הערכים הפמיניסטיים מתוך צמיחתן לעולם שבו הערכים של הפמיניזם שולטים. ואולם, החינוך האפולוגטי, המעמיד את היהדות כמקור השראה עליון, גורם למשנה זהירות ביחס ל"גורמים" של המגמות הללו

התאזרחותן של נורמות פמיניסטיות - סקר מגמות

לעומת מחקרה של תמר אלאור, העוסק ישירות בכנות הרואות את עצמן מובילות שינוי, בחרתי אני לבדוק בסקר קטן את העמדות הקיימות בקרב נשים צעירות הלומדות במכללות אקדמיות דתיות, המקנות להן תעודת הוראה וב.א.ד, אשר אינן חלק מן האוונגרד, אלא ממשיכות את דרך חינוכן המסורתית.

בשאלון שהעברתי להן,⁷ בדקתי אם בכלל ובאיזו מידה גם נשים אלה עסוקות בדילמות הפמיניסטיות המנסרות כיום בחלל האוויר, גם בחברה האורתודוקסית.

השאלה הראשונה עסקה בהתפתחותה הרוחנית של הבת, בלימוד התורה, ההופכת אותה לאישיות רוחנית בזכות עצמה. בשאלה השנייה נבדק היחס של נשים אלה לקבוצה המובילה את השינוי, הבנות ההולכות ללמוד שנה או שנתיים בישיבה לבנות. שאלה שלישית התמקדה בלימוד הגמרא לבנות, בהיות הגמרא סמל ללימוד הגברי וכן מוקד שבו הוסט הגבול הנורמטיבי, שכן נשים הודרו מתחום זה לאורך ההיסטוריה היהודית, בגלל קביעתו של ר' אליעזר ש"כל המלמד את בתו תורה כאילו לימדה תפלות".⁸ קביעה זו נתפסה כנורמה הלכתית מחייבת ועל כן דווקא בהתייחסות לעניין הזה יש מבחן עמדות, אשר בכוחו לשקף לא רק את ההתייחסות למהפכה הפמיניסטית, אלא גם ביקורת על נורמה הלכתית-מסורתית.

בשאלות ארבע וחמש בדקתי את נקודת המבט הסוציולוגית של נשים אלה על המתרחש בחברה האורתודוקסית, כיצד הן רואות את השפעתן של המדרשות ואת השינויים המתחוללים במעמד האישה בחברתן. בשאלות האחרונות ניתן מקום למאוויים ולחזון של הנשים האלה ביחס לעצמן ולחברתן.

את השאלון העברתי לשלוש קבוצות של סטודנטיות (כעשרים בכל קבוצה), מתוכן שתי קבוצות שלומדות במכללות אקדמיות דתיות. מרבית התלמידות בוגרות אולפנות והזדהותן היא ימנית מובהקת, ומבחינה דתית מקצתן שייכות למגמה המכונה כיום "חרדי-לאומי". הקבוצה השלישית היתה חבורה של נשים לומדות מקרית ארבע ומחברון, בוגרות יותר מנשי הקבוצות האחרות (בנות 25-35) ומזוהות כימניות יותר בחברה האורתודוקסית הן מבחינה פוליטית והן מבחינה דתית.

ניתוח תוצאות הסקר

את התשובות שהתקבלו אפשר למיין לשתי קבוצות. קבוצת הרוב, שני שלישים, שהיא פרו-פמיניסטית ותומכת, גם אם באופן פסיבי, במהפכה המתרחשת וקבוצה שהיא אנטי-פמיניסטית. עמדה זו נקטה באופן מובהק רק הקבוצה השלישית, הבוגרת והמזוהה כימנית יותר.

לעומת זאת, היה מדהים לגלות בתוצאות כי מתוך אוכלוסיית הלומדות במכללה, כמו 'אורות' או 'אפרתה', הנתפסות כסולידיות וכשמרניות, כ-80% הביעו הזדהות כמעט נלהבת עם המהלכים הפמיניסטיים. 20% מהן התנגדו, ורובן ככולן ביטאו חשש לגבי מקור ההשראה של מהלך זה, אם הוא מבחוח (רוח הזמן, תרבות זרה וכו') או מבפנים (יראת שמים, דבקות בא-ל וכו' ב). נראה כי בהווייתן הקיומית הן הפנימו את הערכים הפמיניסטיים מתוך צמיחתן לעולם שבו הערכים של הפמיניזם שולטים. ואולם, החינוך האפולוגטי, המעמיד את היהדות כמקור השראה עליון וראוי יותר מכל השפעה חיצונית אחרת, גורם למשנה זהירות ביחס ל"גורמים" של המגמות הללו למרות הזדהותן העמוקה עמן.

כתשובה לשאלות 1-3, מרביתן השיבו תשובות בנוסח "חיובי מאוד, כל עוד זה נעשה מתוך רצון אמתי להתחזקות בתורה". חשיבות "הרצון האמתי" באה לידי ביטוי בתשובת אחת הנשים לשאלה השנייה: "תלוי מדוע - אם באמת הן רוצות ללמוד ולהתקדם מבחינה אישית ותורנית - והן יעשו זאת בשנה זאת - אז טוב מאוד, אך יש הרבה בנות שעושות זאת מתוך לחץ חברתי, או כפסק זמן... ואז הן לא מממשות את המטרה של תורה לשמה". או באמירה הזו: "בנות ההולכות ללמוד תול"ש (תורה לשמה) צריכות להפוך מודל לחיקוי **בתנאי** שזה נעשה מתוך רצון אמתי ללמוד, ולא

מתוך ערכים של שויון לגברים וכדומה". מעניין לציין, כי בקרב הבנים, השאלה אם ומדוע ללכת ללמוד בישיבה כזו, אינה מטרידה כלל. זו נורמה חברתית מקובלת, הגורמת לכך שאם מישהו אינו הולך לישיבה אלא לתיכון רגיל, או הולך לצבא מיד לאחר לימודי התיכון, הרי שהוא נדרש להצדיק את סטייתו ממנה ואילו באוכלוסיית הבנות, הדרישה להצדקת הלימוד מוכיחה, שלימוד תורה לשמה עדיין לא הפך לנורמה המוצדקת מתוך עצמה, אלא נתפס כדרך חריגה, שאינה שייכת לאוכלוסיית הנשים.⁹

**לימוד תורה לשמה
עדיין לא הפך
באוכלוסיית הבנות
לנורמה המוצדקת
מתוך עצמה, אלא
נתפס כדרך חריגה,
שאינה שייכת
לאוכלוסיית הנשים**

לעומת הסתייגות זו לגבי המניע, הרי שלגבי עצם התופעה הביעו הבנות סולידריות והזדהות עמוקה מאוד, מלווה בטיעונים פמיניסטיים טהורים. יש שדעותיהן משקפות אינטגרציה של הערכים הדמוקרטיים המהותיים המצויים בפמיניזם, כמו אוטונומיות, שוויון וחירות. אחרות אף הרחיקו לכת ונקטו ביקורת עצמית-דתית כלפי המסורת. התשובות האלה משקפות את הרוב הגדול של דבריהן:

לדעתי חלה התפתחות טובה ורצויה בזמן האחרון, יותר ויותר נשים מעוניינות ללמוד תורה ואף עושות את זה, זה כבר לא "הנחלה" של גברים בלבד. אני שמחה שזה המצב.

לפי דעתי לימוד התורה של הבנות הוא חשוב והכרחי, כדי שבת לא תהיה כל הזמן תלויה בבעלה או בבחור שלמד. זה מעשיר את עולמה הרוחני ומעמיק את שורשיה.

הגדילה לעשות סטודנטית אחרת, התוקפת בחריפות כל ניסיון אפולוגטי להצדקת הפער הדתי בין המינים:

אני דוחה בתוקף את הגישה האומרת שאישה לא לומדת תורה. מבחינתי אין הבדל בין איש לאישה בלימודי יהדות, ויהדות זה הכול - כולל גמרא, ואני לא מבינה מאיפה באה ההשתלטות הזו, השוללת את שותפותן של הבנות בלימוד תורה וגמרא. אם הבעיה זה ענין של זמן ובעיה טכנית, כל אישה תדאג לעצמה... בקיצור מה שקורה היום זה לא מספק אותי ואינני מתכוונת להיות כזאת כלואה...

תלמידות אלה משקפות את האוכלוסייה הכללית של ציבור הנשים הצעירות. התייחסותן לבנות המדרשות יכולה לשקף את מידת התאזרחותה של נורמה זו בקרב הציבור הדתי. במילים אחרות, סקר זה יכול לתת אינדיקציה באיזו מידה הן תעודרנה את בנותיהן שלהן, ללכת ללמוד תורה לשמה. בעניין זה הדעה השלטת אצל רובן של הבנות היא הערכה והערצה ללומדות המדרשה וראיתן כמודל רצוי לחיקוי: "אני מעריכה בנות שיכולות לעשות את זה... זה מאפשר להתנתק מאווירת מרוץ החיים ולענות לעצמנו על שאלות ברצינות, מתוך ספרים ולא מתוך ססמאות רחוב"; "בנות ההולכות ללמוד 'תורה לשמה' הן בעלות אומץ רב, כי מצפים מהבנות להזדרז לגמור לימודים ולהתחתן...". בת אחרת ענתה על השאלה "האם המדרשות משפיעות על חיי נשים דתיות כיום?", בתשובה "ההשפעה, יחסית לרצוי - מצומצמת, יחסית לעבר - מצוינת". תלמידות נוספות התבטאו בסופרלטיבים ממש: "זה נפלא שיש כיום מקומות

התייחסותן החיובית של הנחקרות לבנות המדרשות יכולה לשקף את מידת התאזרחותה של נורמת לימוד התורה לנשים בקרב הציבור הדתי

כאלה שבנות מקדישות שנה או שנתיים מחייהן ללימוד תורה לשמה"; "הן בנות רציניות"; "אני... אולי קצת מקנאה בהן ומאחלת לעצמי ללמוד גם כך בהמשך, אולי אף אני אשתייך למדרשה מסוימת...", או "אני ממש מעריצה, את הבנות שהולכות ללמוד במדרשות".

גם ביחס ללימוד גמרא, היתה התייחסות חיובית בקרב בנות מכללת 'אורות'. אף שבנות אלה אינן לומדות גמרא, לא מצאתי עכבות מהותיות לעניין. היו בודדות שהביעו ספק ביכולתן של נשים ללמוד גמרא ("זה כתוב בשפה קשה וגסה המתאימה יותר ללימוד של גברים"), אך מרביתן של הנשאלות ראו בכך "צורך הכרחי בתקופתנו"; "נשים בימינו יכולות וצריכות ללמוד גמרא"; "זה המקור וזה מחדד את המחשבה לכן אני בעד". וכן, "לימוד גמרא מאפשר לראות שכל פסיקת הלכה או השקפה, לא הומצאה משום מקום, זה חשוב וצריך לדעת להגביר את התחום הזה כבר בתיכון"; "אני מעריכה מאוד בנות שלומדות גמרא, הייתי גם רוצה להיכנס לעניין זה יותר"; וכיצא בזה.

לשאלת התייחסותן לתמורות המתחוללות בתקופתנו במעמד האישה הדתית ולתקוותיהן ביחס לעצמן, הביעו הנשאלות סיפוק רב מן ההתפתחויות הקיימות וציפייה להמשך של צמיחה אישית, הן בלימודים והן ביצירה, לצד חיי הנישואין המצפים להן: "אני אופטימית לגבי העתיד ומקווה, שנשים יתערבו יותר בכל ענייני הדת בישראל, יקחו חלק גם בתפילות וירגישו יותר חלק פעיל בקהילות האורתודוקסיות..."; "אני אדרוש מעצמי ללמוד ולהרחיב את תחומי הלימוד גם לגמרא"; "אני רואה את מעמדן של הנשים הדתיות הולך ומתחזק, וגם אני אמשך להעשיר את חיי הרוחניים והדתיים לעומקם". בתשובות רבות נוספות בולטת השאיפה להתפתחות אישית עצמית בלתי מתווכת גם מבחינה דתית.

ברצוני לסיים באחת התשובות המבטאות, לדעתי, באופן יותר ממצה את הקיומיות האוטונומית:

איני רואה את עצמי כל היום בבית - זה לא מתאים לי גם אם אני קודם כל אם ורעה. לדעתי, כל אישה צריכה למצוא את מקומה ואת תפקידה האישי שימצה את יכולותיה ורצונותיה וללחום למען מטרה זו אם צריך.

סיכום

תוצאות סקר זה, מחקרה של תמר אלאור וכן ההתעוררות הציבורית הרבה, כולם מצביעים על כך שמרבית הבנות הדתיות בדורנו, כמו כל הדור הצעיר, מפנימות את הערכים ההומניסטיים. שוויון בין המינים, אוטונומית וחירות אישית הם מרכיבים מהותיים בזהות האישית שלהן. נראה כי קיים פער בין-דורי בין המחנכים והרבנים הבוגרים לבין הדור הצעיר. ערכים אלה הנראים להם מובנים מאליהם, אינם מתיישבים תמיד עם התודעה הדתית והמסורתית של הדור הקודם, במיוחד כאשר זו נתונה במסגרת נוקשה של דוגמות מרובות או מחזיקה גישה אפולוגטית מסורתית. לעומת זאת מחנכים ומחנכות ורבנים צעירים, אשר הפנימו גם הם ערכים אלה כמרכיבים מהותיים בזהותם הדתית, גם מודעים וגם פועלים לצמצום הפער הקונצפטואלי בין הזהות הדתית ובין השוויון בין המינים.

נספח: תוצאות הסקר

תוצאות עמדות

שילי מאד	אדישה	חיובי מאד	
6%	4%	90%	1. מה דעתך על לימוד תורה של בנות כיום?
20%	16%	64%	2. כיצד את מתייחסת לבנות ההולכות ללמוד "תורה לשמה", האם הן לדעתך מודל רצוי לחיקוי?
24%	16%	60%	3. כיצד את מתייחסת ללימוד גמרא על ידי בנות ונשים?
24%	14%	62%	4. האם את חושבת שהמדרשות של הבנות משפיעות על חייה נשים הדתיות היום?
16%	6%	78%	5. מה דעתך על מעמד האישה הדתית היום?
14%	6%	80%	6. כיצד את רואה את עתידך כאישה דתית?
20%	4%	76%	7. כיצד את רואה את עתידן של הנשים הדתיות מבחינה דתית?

הערות

- 1 ראה, למשל, הרב אלחנן ווסרמן, "דבר לדור", **קובץ מאמרים**, עמ' פ"ב - ק"ט.
- 2 ראה: **מורה נבוכים**, חלק ג', פרקים כ"ט - ל"ב.
- 3 הציונות הדתית פיתחה אידאולוגיה אנטי חרדית, אשר התבטאה גם בביקורת על ערכי יסוד שבפילוסופיית החיים של החרדים. העיקרי שבהם הוא הלאומיות והיחס לגאולה אקטיבית, אך גם ההתייחסות אל לימוד תורה ועבודת ה' הפכה נושא לפולמוס. מייסדיה של תנועה זו התלבטו אם לפתח את כישורי החיים בעבודה ובלמודי דרך ארץ, או להתנזר מתרבות הגויים ומחינוך לרכישת מקצוע ועבודה. תשובת מנהיגי הציונות הדתית ובראשם שח"ל, הרב שמואל חיים לנדא היתה "המרד הקדוש", ראה: ד"ר פ' רוזנבלוט, "מחוללי המרד הקדוש", **ספר שרגאי**, ח"א, עמ' 180, וכן י' רפאל, "ר' שמואל חיים לנדא", שם, ח"ד, עמ' 186. לשח"ל יש לצרף את הרב י' שפירא, (האדמו"ר החלוץ), י' ברנשטיין, וש"ז שרגאי. ראה גם מאמרו של א' פישמן, "להשפעת החסידות על האידאולוגיה הסוציאלית הראשונה של הפועל המזרחי", שם, עמ' 392 - 412. מרד זה דרש לשוב לחיים פרודוקטיביים, לערך של "בזיעת אפך תאכל לחם" ולשלילת דרך החינוך הישיבתי של התמסרות טוטלית ללימוד תורה. משמעות התמסרות זו היתה עזיבת החינוך המקצועי והעבודה. ראה: ד"ר ז' הולצר, "העבודה - באשר היא חוק ומשפט כתוב עפ"י דעת תורתנו הקדושה", לבוב שנת תרנ"ב (1882) מובא ב**ספר שרגאי**, ח"ד, עמ' 36. וכן במאמרים מאת ש"ח לנדא, "על תפקיד צעירי מזרחי" משנת תרפ"ג, ו"לברור שיטתנו" משנת תרפ"ו, המובאים בלקט של י' שלמון, **הפועל המזרחי**, 1979. וכן במאמרו של ש' ברקאי, "על חבלי יצירה של תרבות תורה ועבודה" משנת תר"ץ, (שם) ומאמרו של מ' זהבי: "דרכנו", תרפ"ג, (שם); ש' שרגאי, "דרכנו" משנת תרצ"א, (שם); י' ברנשטיין, "הנחות יסוד לתנועת תורה ועבודה".
- 4 **אגרות הראי"ה**, א', אגרת קס"ד.
- 5 **אליהו רבה**, פרשה י'.
- 6 תמר אלמור, **בפסח הבא**, תל-אביב תשנ"ט.
- 7 שאלות הסקר מופיעות בנספח.
- 8 משנה, **סוטה**, פ"ג, ה"ד; **בבלי**, שם, כ', א'.
- 9 מעניינת כשלעצמה התופעה הזו, המציבה באופן אולטימטיבי את שאלת המהימנות על מניעי האישה בבחירותיה, כגון אם ללכת ללמוד או לא. כאמור, דרישה זו לבחינת טוהר הסיבות אינה מופנית אף פעם לציבור הגברים, שאלה כמעט אוטומטית הניצבת לפני אישה הבוחרת כך או אחרת. הרהורים על הקשר בין זה לארכיטיפ הנשי במסורת היהודית של "בדיקת האישה הסוטה ומהימנותה" עלו בי לאחרונה. ייתכן שגם הרגל זה הוא חלק מן התת-מודע הקולקטיבי שלנו כעם, במובן היונגיאני.